

Tilgivelse

-om den mellem menneskelige tilgivelses forudsætning

En bacheloropgave i almen psykologi

Vejleder:

Judy Gammelgaard

Udarbejdet af:

Louise Sølvsten Nissen

Københavns Universitet

juni 2001

Anslag: 84023

Sider: 84023: 2800 = 30.0

Indholdsfortegnelse

1. Indledning og problemformulering	1
1.1 Cases	3
1.2 Begrænsninger og opgavens struktur	4
1.3 Begrebsafklaring	5
- Definitioner	5
- Beslægtede fænomener	6
2. Den personlighedspsykologiske tilgangsvinkel	7
2.1 Det kognitive aspekt	8
2.2 Det empatiske aspekt	13
- Empatiens betydning i lyset af ”den fundamentale attribueringsfejl”	15
2.3 Splitting	16
- Den skizo-paranoide position	17
- Den depressive position	18
- Misundelse og taknemmelighed	19
- Tilgivelsens mulighed set i lyset af Kleins refleksioner	20
2.4 Sammenfatning af den personlighedspsykologiske tilgangsvinkel	22
3. Den eksistentielle tilgangsvinkel	23
3.1 Eksistentielpsykologien	24
- Grundtrækkene i den eksistentielle psykologi	24
- Valgets betydning	25
- Forholdet til medmennesket	26
- Forholdets betydning	28
- Tilgivelsen set i lyset af eksistentielpsykologien	30
3.2 Den eksistentielteologiske synsvinkel	31
- Tilgivelsens sfære	32
- Tilgivelsen set i lyset af den eksistentielteologiske tilgangsvinkel	35
4. Konklusion	36
Litteraturliste	38

Tilgivelse

-om den mellem menneskelige tilgivelses forudsætning

1. Indledning og problemformulering

Tilgivelse synes at være et velkendt fænomen. Vi hører det i radioen, ser det på formiddagsbladenes forsider, vi bruger det i interpersonelle relationer, og vi vurderer andres brug af det ved at bedømme, hvorvidt der bør tilgives eller ej i konkrete situationer.

Og dog fornemmer jeg en dybde i dette fænomen, som ofte ureflekteret blot bliver ignoreret. En dybde, der anes i lyset af, at et og samme ord benyttes i situationer, der strækker sig fra de mindste bagateller til skæbnesvangre og smertefulde begivenheder; fra dagligdagens små forseelser til masseødelæggelser og tortur. Ligeledes skimtes dybden i tilgivelsen, når man fokuserer på de kræfter som fænomenet indeholder. Tilgivelsen rummer en vældig magt, hvilket både viser sig, når tilgivelsen bliver givet, og når den bliver nægtet. For ligesom tilgivelsen i nogle tilfælde kan være det eneste ”middel”, der kan sætte et menneske fri, kan tilbageholdelsen af denne også holde et menneske fanget i sin gæld.

Er der da principper for, hvornår og hvordan vi bruger denne ”tilgivelsens magt”? Har vi de samme retningslinier og normer for, hvornår vi tilgiver? Det forekommer mig ikke at være tilfældet. For på trods af, at tilgivelse synes at være et velkendt fænomen for alle mennesker på tværs af alder, social status og køn, lader det til, at mennesker har et meget forskelligt forhold til det at tilgive, og det er netop dette aspekt, der primært har vakt min undren. Hvorfor kan nogle mennesker tilgive selv ”det utilgivelige”, mens andre ikke kan tilgive det mindste? Hvad er det, der resulterer i denne forskel?

Sikkert er det, at det ikke er uden betydning, hvorvidt man er i stand til at tilgive eller ej. Overordnet set er det min påstand, at vores liv beror på tilgivelsens mulighed. Dette skyldes, at vi som mennesker er underlagt socialiteten, og at vores eksistens afhænger af vores fælles

kooperation, hvorfor vi uhjælpeligt er udleveret til hinanden i gensidighedens dialektik¹. Dette vil jeg vende uddybende tilbage til i den eksistentielistisk inspirerede del af opgaven. Her vil jeg blot pege på hadets, nagets og det utilgivende sinds ødelæggende indvirkning på gensidigheden og den socialitet, vi er underlagt og afhængige af. Uden tilgivelsen vil tilliden, respekten og kærligheden med tiden udhules, hvorved grundlaget for socialiteten og dermed vores eksistens vil smuldre. Ethvert fællesskabs opretholden forudsætter tilgivelse. Et ægteskab eller et venskab, hvor der ikke er tilgivelse, vil før eller siden gå i opløsning. For hvor mennesker er sammen, vil der i større eller mindre grad opstå situationer, hvor tilgivelsen vil være den eneste udvej, den eneste mulighed for, at livet kan fornyes og den gode relation opretholdes. Der vil opstå situationer, hvor alle andre mulige gensvar vil ende i lukkethed og kulde. Tilgivelsen er således aktuel, hvor der er mellem menneskelige relationer.

Det er ligeledes interessant at undersøge, hvorfor mennesker har forskellig tærskel for, hvornår de kan tilgive, fordi tilgivelsen også er af afgørende betydning for den forurettede person. For er det ikke sådan, at den, der ikke kan tilgive, bliver holdt fangen af sit "utilgivende sind", holdt fangen til fortiden og dennes smerte, holdt fangen i vreden, hadet og naget? Er det ikke sådan, at det "utilgivende sind", dermed også har en negativ effekt på livet i nuet, fordi den forurettede i større eller mindre grad derved bliver forhindret i at leve fremadrettet? Faktisk kan den forurettede være den eneste der er bundet af sit utilgivende sind. For mens han ikke kan glemme fortidens smerte og krænkelser, har krænkeren måske for længst glemt, måske han endda aldrig har været sig bevidst, at han har krænket den anden. Tilgivelsen synes her at være den eneste mulighed den forurettede har for at gøre sig fri af fortidens bindinger. I dette lys er det favorabelt at tilgive, ikke bare for den der får tilgivelsen, men også for den der giver den.

Tilgivelsen har en stor betydning på det psykologiske plan, alligevel er det et forholdsvis nyt forskningsfelt inden for psykologien. Indtil for nylig har tilgivelsen udelukkende været et religiøst fænomen, og ordet er stadig et meget religiøst farvet ord, der har sit klare udspring i kristendommen. Jeg finder det derfor naturligt også at inddrage denne tilgangsvinkel og derved møde begrebet på dets oprindelige betingelser.

¹ Katzenelson 1985

Min problemformulering lyder derfor som følger:

Jeg vil i denne opgave undersøge, hvorfor nogle mennesker kan tilgive store og omfangsrige krænkelser, mens andre ikke kan tilgive det mindste.

Jeg vil først eksplorere fænomenet udfra den personlighedspsykologiske tilgangsvinkel og siden udvide min forståelseshorizont til også at inkludere den eksistentialistiske betragtningsmåde, som jeg har valgt at dele op i en eksistentielpsykologisk og en eksistentielteologisk synsvinkel. Gennem opgavens form vil jeg demonstrere, at indsigt i tilgivelsens dybder kan udfoldes i takt med, at perspektivet udvides.

1.1 Cases

For at fastholde det konkrete i fænomenet har jeg valgt at skildre to cases, der repræsenterer grundlaget for min undren. Den første case er et eksempel på en person, som ikke kan tilgive en forholdsvis lille krænkelse, mens den anden case skildrer et individ, der har været i stand til at tilgive et omfattende og skæbnesvangert overgreb.

Case 1: Søren bor på et kollegium, og indtil for nylig boede Anders der også. De to fyre havde tit snakket sammen, sådan som man nu gør på et kollegium over en øl eller kop kaffe i det fælles køkken. Men for nogle måneder siden flyttede Anders ud af kollegiet for at bo sammen med kæresten. I den anledning holdt han housewarming. Der var nogle fra kollegiet, der fik en invitation –men ikke Søren, som blev stødt, skuffet og fornærmet. Han turde ikke spørge til festen af frygt for, at de andre skulle spørge til, hvorfor han ikke var med. Derfor ved han ikke, om der var mange eller få med, om det kun var de nærmeste venner eller om det var den brede flok. Søren har set Anders siden, men skuffelsen og naget over, at han blev forbigået, sidder der som et filter, der uundgåeligt farver billedet af Anders. Han kender ikke Anders' begrundelse for ikke at ville invitere, men han føler det som en afvisning, der smerter og fylder ham med bitterhed og en dirrende aversion mod den gamle kollegiekammerat.

Case 2: Min anden case har jeg valgt at tage fra Erik Lomaxs bog: "The Railway Man". Lomax blev som ung officer taget af japanerne under 2. verdenskrig. Under hans fangenskab blev han udsat for grusom tortur og store ydmygelser. Lomax slap levende fra fangenskabet,

men 40 år efter hans løsladelse var det stadig minderne om pinslen og vanæren, der fyldte hans liv. Mod forventning støder Lomax en dag på ansigtet af den fangevogter, der har fyldt hans drømme med hævn de sidste mange år. I en avisartikel ser han nu sin store plageånd. Vogteren er gammel og medtaget af mange års tærende skyldfølelse. Kvalerne skyldes særligt behandlingen af en bestemt fange –en fange som Lomax genkender som sig selv. Gennem en årrække vokser den erkendelse frem i Lomax, at han i sin position, som den eneste, der kan give fangevogteren tilgivelse, besidder en kolossal magt over ham. Sideløbende med denne erkendelse fødes der også en medfølelse og en forståelse for fangevogteren i Lomax. Dette medfører, at han en dag beslutter at møde den mand, der har påført ham så megen skade, for at give ham sin tilgivelse. Lomax oplever ved dette mærkelige gensyn, at idet han giver vogteren sin tilgivelse, sættes han også selv fri fra fortidens bindinger².

1.2 Begrænsninger og opgavens struktur

Da tilgivelse ikke er et afgrænset fænomen med en specifik referenceramme, men derimod en betegnelse, der som nævnt både rummer en enorm bredde og dybde, har jeg været nødsaget til at foretage nogle betydelige afgrænsninger. Jeg vil, som det fremgår af problemformuleringen, derfor kun koncentrere mig om den enkeltes forudsætning for at tilgive. Det skal samtidig understreges, at det er det *forurettede* subjekt, som er i fokus, hvorfor det ligger udenfor denne opgaves rammer at diskutere problematikken mht. at tilgive sig selv eller tilgive på andres vegne. Ligeledes skal det understreges, at der med gode grunde også kunne anlægges andre teoretiske synsvinkler til at belyse fænomenet. Jeg har dog valgt ikke at brede mig videre ud for derved at have større mulighed for at nå i dybden.

Opgavens struktur kan inddeles på flere måder. Først og fremmest er opgaven inddelt efter de to overordnede og tydeligst fremtrædende synsvinkler, nemlig den personlighedspsykologiske og den eksistentialistiske.

Desforuden kan der anlægges en grænsedragning mellem det vertikale og det horisontale plan, hvor det horisontale plan udelukkende repræsenterer det mellem menneskelige, mens det vertikale plan inddrager den transcendent dimension. Det horisontale plan vil her indbefatte

² Armitage 1998 s. 9.

hele den personlighedspsykologiske samt den eksistentielpsykologiske del, mens det vertikale plan her svarer til den eksistentielteologiske del.

Gennem hele opgaven har jeg valgt løbende at ekstsivere mit fokus. Jeg vil således starte med at koncentrere mig om subjektets intrapersonelle forudsætninger for at kunne tilgive, ved at fokusere på det kognitive aspekt, empatiens betydning samt Kleins forståelse af menneskets indre landskab med fokus på hendes splittingbegreb. Derefter udvider jeg feltet ved at inddrage den eksistentielle dimension i min forståelse af fænomenet, hertil vil jeg primært gøre brug af Mays præsentation af eksistentielpsykologi, men også Katzenelson og Løgstrup vil blive inddraget. Slutteligt vil jeg som nævnt udvide min horisont til også at inkludere den transcendent dimension, hvor jeg har ladet mig inspirere af teologen og eksistentialisten Søren Kierkegaard.

Først finder jeg det dog nødvendigt kort at indkredse, hvad der menes med begrebet tilgivelse.

1.3 Begrebsafklaring

Når tilgivelsen på en gang både synes velkendt og dog rummer dybder, der synes svære at indfange, kan det let medføre, at tilgivelsen bliver et noget diffust begreb, som vi kun approksimativt ved hvad betyder. Jeg finder det derfor på sin plads kort at redegøre for, hvordan jeg forstår fænomenet, da det vil være denne forståelse, der danner grundlag for min argumentation i de diskussioner, jeg tager op i løbet af opgaven. Jeg vil præcisere min forståelse af tilgivelsen ved dels at se, hvordan begrebet tidligere er blevet defineret, og dels ved at afgrænse tilgivelsen fra nogle af de beslægtede fænomener, den nemt forveksles med.

Definitioner

I ”Ordbogen over det Danske Sprog”³, beskrives tilgivelsen som det at:

- give afkald på at straffe, revse eller være vred på en anden pga. en begået forseelse.
- forlade mht. synd, brøde, fejltrin.

Udover disse definitioner vil jeg fremhæve psykologen Richard Armitages afsluttende kommentar i sit speciale om tilgivelse, fordi han der får fat i en dimension, de øvrige definitioner ikke har med. Armitages’ forståelse af fænomenet er:

- ”At tilgive er at løse, at frafalde alle krav; og at blive tilgivet betyder at blive sat løs”⁴.

³ Dahlerup 1946 bind 23 s.1282-1283

Når jeg har valgt at inddrage denne definition, er det fordi jeg anser processen, som en vigtig dimension af tilgivelsen, som de øvrige definitioner mangler, idet de udelukkende beskriver tilgivelsen som en enkelthandling. Men processens dimension er væsentlig for forståelsen af tilgivelsen, da nyere studier har vist at tilgivelse tager tid⁵.

Beslægtede fænomener

• **Tilgivelse kontra undskyldning**

Ofte opfattes undskyldningen og tilgivelsen som to sider af samme sag. Men principielt kan undskyldningen i sin yderste konsekvens udelukke muligheden for tilgivelse. Her skal det dog nævnes, at det danske ord "*undskyldning*" dækker over to meget forskellige handlinger, hvilket klarere kommer til udtryk i den engelske sprogbrug, hvor der skelnes mellem "*apologize*" og "*excuse*". I denne forbindelse tænker jeg ikke på den betydning som ordet "*apologize*" dækker over. Der er der tale om en "bekendende undskyldning", som krænkeren kan give den forurettede i håb om at få tilgivelse. Denne form for undskyldning er netop et udtryk for, at krænkeren erkender sin skyld og gerne vil gøre op. Derimod tænker jeg på den form for undskyldning, som ordet "*excuse*" dækker over, hvor undskyldningen bliver det at forklare og komme med formildende omstændigheder og derved i sidste ende at reducere skylden. Denne handling vil ofte være en yderst væsentlig del af den proces, som man må gennemgå, før man er i stand til at tilgive. Men det er *ikke* at tilgive. For hvis krænkerens handling kan forklares på en måde så skylden forsvinder, vil der ikke være brug for tilgivelse. Tilgivelsen forudsætter skyld. At tilgive et menneske er at eftergive denne person sin skyld. At tilgive er at vælge ikke at tilregne dette menneske som forskyldt. Derfor kan tilgivelsen aldrig gives *pga.* noget ved krænkeren, men *på trods af* det som krænkeren har gjort. Det er derfor ikke sandt ud fra min forståelse af tilgivelsen, når A. L. de Staël i et ordsprog siger: "*At forstå alt er at tilgive alt*"⁶. Derimod er det at forstå alt i -betydningen at undskylde og forklare alt, at ekskludere tilgivelsen.

⁴ Armitage 1998 s. 66.

⁵ Worthington et. al. 2000 s. 18

⁶ Holmgård 1993 s. 396

- **Tilgivelsen kontra accepten**

I forlængelse af dette følger det, at tilgivelse heller ikke er en accept af krænkerens handling. Derimod er det netop der, hvor handlingen er uacceptabel, at der er brug for tilgivelse. At handlingen tilgives medfører *ikke*, at den accepteres, men at der ikke regnes med den mere.

- **Tilgivelse kontra glemsel og fortrængning**

Ligeledes skal det at tilgive heller ikke forveksles med det at fortrænge eller glemme. I teorien er en sammenblanding af disse begreber nok ikke nogen reel fare. Når jeg alligevel fremhæver adskillelsen, skyldes det, at jeg tror, det er en reel faldgruppe i praksis.

Kort sagt er tilgivelsen langt mere radikal end glemslen og fortrængningen. Tilgivelsen indbefatter, at der bliver gjort op, at skylden eftergives og derved fjernes. Med andre ord består forskellen i, at mens den skyld, som er blevet tilgivet, er *væk*, er den skyld, der er fortrængt, blot *gemt væk*.

2 Den personlighedspsykologiske tilgangsvinkel

Jeg vil starte min søgen efter svaret på, hvorfor nogle mennesker kan tilgive mere end andre, inden for de personlighedspsykologiske teorier, da jeg tænker, at svaret måske kan findes i, at menneskers indre landskaber ser forskellige ud. At årsagen kan findes her skyldes, at tilgivelse langt på vej handler om, at det indre billede af krænkeren, som den forurettede bærer på, ændres⁷. Dette har en enorm betydning i praksis, da tilgivelsen således ikke afhænger af krænkerens person, hans anger eller insigt i, hvilke ødelæggelser han har forvoldt. Var dette tilfældet, ville det være umuligt at tilgive den afdøde eller forandrede person. Men nu handler tilgivelse om at ændre det indre billede, og derved har den forurettede mulighed for at slippe fortidens smerte uafhængigt af krænkeren. Dermed siges det ikke, at angeren og undskyldningen er uden betydning, bestemt ikke! Men det er ikke en forudsætning for at kunne tilgive. Tilgivelsen kræver ikke noget. Derimod kan krænkerens anger være en forudsætning for det enkelt menneske, der skal tilgive⁸. Her viser forskellen sig igen, for mens nogle mennesker godt kan tilgive *uden* krænkerens undskyldning, er undskyldningen slet ikke nok for andre. Spørgsmålet bliver da, hvilke kvaliteter i det enkelte individ, der kan være afgørende for, hvorvidt vedkommende er i stand til at tilgive eller ej?

⁷ Armitage 1998 s. 43

Forskningsmæssigt er der primært blevet lagt vægt på den kognitive dimension, men også evnen til empati synes at spille en afgørende rolle, hvorfor jeg vil se nærmere på begge betragtningsmåder. Desuden vil jeg inddrage fænomenet ”splitting” med udgangspunkt i psykoanalytikeren Melanie Kleins forståelse af menneskets indre verden.

2.1 Det kognitive aspekt

Den kognitive antagelse er, at ligesom vi modnes biologisk, modnes vi også kognitivt. Mennesker på et højere kognitivt niveau kan således resonere mere komplekst end andre på lavere niveauer. En eksponent for denne tankegang er psykologen Lawrence Kohlberg med hans model over menneskets kapacitet for abstrakt tænkning. Kohlberg var interesseret i, *hvordan* mennesker tænker, frem for *hvad* de tænker. Når denne indfaldsvinkel er aktuel i efterforskningen af, hvad der er tilgivelsens forudsætning, hænger det sammen med antagelsen om, at tænkningen guider adfærden. Kohlberg fandt, at menneskets moralske refleksioner kunne inddeles i 6 stadier, der igen kunne inddeles i 3 niveauer: 1) det prekonventionelle niveau, hvor fokus udelukkende er på egne behov og mulige privilegier, 2) det konventionelle niveau, hvor individet primært tænker på gruppens benefice, og 3) det postkonventionelle niveau, hvor personen har internaliseret selvvalgte moralske principper, og søger det, der er til bedste for mennesker generelt⁹.

Psykologen Robert Enright har sammenholdt Kohlbergs model med individers bevæggrunde for at tilgive og har fundet, at der er store overensstemmelser mellem den måde mennesker resonerer moralsk på og deres begrundelser for at tilgive. Denne opdagelse har medført, at Enright udfra Kohlbergs model har opstillet en model for menneskers forudsætninger for at tilgive set udfra et kognitivt perspektiv.

Ligesom Kohlbergs model består Enrights model af 6 stadier, der kan inddeles i 3 niveauer. De 6 stadier repræsenterer 6 forskellige former for tilgivelse, hvis forskellighed afhænger af begrundelsen for tilgivelsen. Enright inddeler tilgivelsen i:

⁸ Armitage 1998 s. 43

⁹ Kohlberg 1981 s. 409-412

I) Det prekonventionelle niveau:

- 1) Den hævngherrige tilgivelse, der gives, når krænkeren har fået fuld straf.
- 2) Erstatningens tilgivelse, der gives mod erstatning fx i form af ret til at bære nag.

II) Det konventionelle niveau:

- 1) Forventningens tilgivelse, der gives som følge af socialt pres.
- 2) Den lovmæssige forventnings tilgivelse, der gives som følge af religiøst eller moralsk pres.

III) Det postkonventionelle niveau:

- 1) Den sociale harmonis tilgivelse, der gives for at sikre den sociale harmoni.
- 2) Kærlighedens tilgivelse, som gives betingelsesløst¹⁰.

På mange måder understøttes denne model og den kognitive tilgangsvinkel som helhed af psykologiske undersøgelser. Bl.a. har undersøgelser vist at ældre mennesker generelt ræsonnerer på et højere plan end yngre mennesker -også når det gælder bevæggrundene for at tilgive¹¹. Ligeledes har de vist, at jo højere niveau individer ræsonnerer på mht. retfærdighed, jo højere niveau ræsonnerer de på mht. det at tilgive. Disse undersøgelser støtter den antagelse, at ræsonnementer omkring retfærdighed, moral og tilgivelse kræver, at individet er i stand til at kunne tage den andens perspektiv¹².

Alligevel er der nogle spørgsmål som uundgåeligt må stilles i denne forbindelse. Især er det et spørgsmål i hvor høj grad, der er tale om reel tilgivelse på de forskellige stadier i Enrights model. Udfra de definitioner, som jeg tog frem i begyndelsen, er det tydeligt, at der på det prekonventionelle niveau ikke er tale om tilgivelse overhovedet. Ved at stille betingelse om fuld straf udelukkes muligheden for at "give afkald på at straffe"¹³, ergo udelukkes muligheden for at tilgive. Ligeledes udelukkes tilgivelsens mulighed også ved erstatningens tilgivelse.

¹⁰ McCullough et. al. 1997 s. 44-47

¹¹ McCullough et. al. 1997 s. 49

¹² Ibid.

¹³ Dahlerup 1946 bind 23 s.1282

Benytter et menneske sig af det konventionelle niveau, vil det være muligt både at give afkald på at straffe, og derved løse krænkeren fra hans "gæld", og ikke længere at føle vrede og bære nag i forhold til krænkeren. Men faren for, at der bag facaden bliver tale om fortrængning frem for tilgivelse, synes stor. Krænkeren kan således erfare tilgivelsen og blive løst. Men spørgsmålet er, om den forurettede også er løst, og om vreden og naget reelt er væk eller blot gemt væk, hvis tilgivelsens forudsætning er forventningens pres. Med andre ord er det et spørgsmål, om der på dette niveau ikke blot er tale om en form for "pseudo-tilgivelse".

Det femte stadie adskiller sig fra de foregående ved at være orienteret mod tilgivelsens følger. Tilgivelsen gives således ikke pga. et ydre pres, men er snarere baseret på den indre tillid til tilgivelsens fordele. Alligevel kan de førnævnte indsigelser også rettes mod dette stadie. Da der også her forekommer mig at være en fare for, at der bliver tale om fortrængning frem for tilgivelse, fordi tilgivelsen ikke gives for tilgivelsens skyld, men derimod har et andet formål, nemlig at skabe social harmoni. Dette formål kan synes så godt, at det bliver til et indre fornuftsmæssigt pres for den forurettede, at selvfølgelig bør han/hun tilgive. Dermed bliver det igen et spørgsmål om, hvorvidt der er tale om reel tilgivelse eller en form for "pseudo-tilgivelse".

Tilbage står kun kærlighedens tilgivelse, som gives betingelsesløst. Her kan der næppe stilles spørgsmålstegn ved, hvorvidt der er tale om reel tilgivelse eller ej. Der er ingen bagtanker eller forventninger på spil her, tilgivelsen gives uforskyldt af kærlighed. Den gives ikke pga. noget ved krænkeren, men alene pga. den forurettedes barmhjertighed. Og dog må jeg også til dette stadie stille spørgsmålstegn. Spørgsmålet er enkelt men afgørende: "Er kærlighed en kognitiv kapacitet?". If. Enrights model er kærligheden og "den ægte tilgivelse" frugten af kognitiv modenhed og højt niveau for ræsonnement. Men er det ikke muligt at resonere på et højt niveau, uden reelt at være i stand til at tilgive? Og er mennesker, der kun resonerer på et lavt niveau, dårligere stillet mht. evnen til at kunne tilgive? Kan det virkelig tænkes, at menneskers kognitive kapaciteter er den primære årsag til, at vi er i stand til at tilgive? Jeg tror det ikke!

Men før jeg drager forhastede konklusioner, vil jeg se på kognitionens betydning i mine to cases. I den første case spiller det kognitive aspekt en afgørende rolle. Søren ser nemlig slet

ikke ud til at hæve sig op over sin egen snævre synsvinkel for at forstå kränkelsens situation. Alligevel kan jeg ikke derudfra konkludere, at Søren's utilgivende holdning udelukkende er en følge af lavt kognitivt refleksionsniveau, da der også kan ligge andre grunde bag hans egocentriske tankegang, der gør, at han ikke tager Anders' perspektiv.

I casen om Lomax er det derimod tydeligt, at der er flere faktorer, der spiller ind. Da Lomax tilgav sin fangevogter var det ikke udelukkende et udtryk for, at han havde gennemgået en kognitiv modningsproces. Vel var han blevet ældre og havde derved erhvervet sig mere livserfaring, og vel opnåede han en større erkendelse af vogterens situation og sin egen position i forhold til denne, da han læste avisartiklen, men vendepunktet var ikke blot et spørgsmål om kognition. For samtidig med, at han kognitivt pludselig kunne se situation fra vogterens perspektiv, begyndte han også at føle sig ind i den gamle skyldbetyngede mand, og dette aspekt var ligeledes af afgørende betydning for Lomax' tilgivelsesproces.

Jeg vil om lidt vende tilbage til dette aspekt under afsnittet om empatiens betydning, men inden da vil jeg kort inddrage socialpsykologiens attribueringsbegreb. Dette vil jeg gøre, fordi den "fundamentale attribueringsfejl", som er det afgørende fænomen inden for dette felt, dækker over en kognitiv tilbøjelighed¹⁴, som jeg mener kan komplicere og hæmme den forurettedes tilgivelsesarbejde.

At attribuere er et latinsk ord, der har betydningen at tillægge eller tilskrive¹⁵. Inden for socialpsykologien forklares attribuering med to grundlæggende behov hos mennesket: 1) Behovet for at begribe virkeligheden på en kohærens måde og 2) behovet for at kunne forudsige andres adfærd og derved have en form for kontrol over interaktionens forløb. "Begge dele trues, når det uforståelige eller upassende indtræffer"¹⁶ konstaterer Katzenelson. Kränkelsen må i høj grad siges både at være både uforståelig og upassende for den forurettede, med andre ord er kränkelsen truende. Den er truende for den forurettedes virkelighedsopfattelse og for dennes følelse af at have kontrol. I bund og grund må kränkelsen siges at være en trussel mod selvet. Det vil derfor være afgørende for individet at beskytte sig ved at forklare kränkelsen.

¹⁴ Hewstone et. al. 1996 s. 170

¹⁵ Brüel 1974 s. 38

¹⁶ Katzenelson 1995 s.117

Essensen af attribueringsbegrebet er knyttet til det, som psykologen Julian Rotter kaldte ”The locus of control”¹⁷, altså hvorvidt den specifikke handling skal forklares ud fra indre faktorer som fx et individs personlighed eller ud fra ydre situationsbestemte faktorer. Det er her den fundamentale attribueringsfejl kommer ind i billedet. Fænomenet dækker over det, at mennesker har tendens til at *situationsforklare* egen beklagelig adfærd, og *dispositionsforklare* andres beklagelige adfærd¹⁸. Mennesket ser altså ikke umiddelbart andres adfærd gennem de samme briller, som det ser sin egen adfærd, for mens det har tendens til at bortforklare egen skyld, har det tilbøjelighed til at tillægge andre mest mulig skyld. For mig at se vil denne kognitive tilbøjelighed vanskeliggøre tilgivelsesarbejdet, fordi den indebærer at krænkeren bliver opfattet i det dårligst mulige lys, hvorved tærsklen til tilgivelsen vil gøres ofte unødigt høj.

Denne tendens er særlig evident i min første case, hvor Søren klart har den opfattelse, at han er blevet forbigået pga. Anders’ uvilje imod ham. Derved kommer Anders i Sørens øjne til at fremstå som hårdhjertet, intrigant og selvisk. Søren dispositionsforklarer årsagen til krænkelsen. Havde han derimod situationsforklaret krænkelsen, var det måske det, at lejligheden var lille, eller at Anders var presset for tiden og derfor ikke orkede at holde stor fest, eller det at Anders og kæresten havde valgt kun at invitere nogle, de begge kendte, der blev den primære årsag til, at Anders havde handlet, som han gjorde. Dermed kunne Søren stadig være blevet skuffet over ikke at være inviteret med, men krænkelsen ville være lettere at tilgive og komme over.

Sammenfattende når jeg frem til, at det kognitive aspekt er væsentligt for tilgivelsen. Dette skyldes, at det kræver et højere kognitiv refleksionsniveau at tage et større perspektiv end sit eget på en given situation, et aspekt som er en afgørende forudsætning for det at kunne tilgive, hvilket jeg vil komme nærmere ind på i løbet af opgaven. Samtidig må jeg dog konkludere, at det kognitive aspekt er utilstrækkeligt til at klargøre for hele tilgivelsens forudsætning. Endvidere har jeg fundet, at menneskets kognitive tilbøjelighed til unuanceret at dispositionsforklare andres beklagelige adfærd kan komplicere den forurettedes tilgivelsesproces.

¹⁷ Engler 1995 s.239-242

2.2 Det empatiske aspekt

I min søgen efter, hvilke kvaliteter i det enkelte individ, der kan være afgørende for, hvorvidt vedkommende er i stand til at tilgive eller ej, vil jeg nu fokusere på empatiens betydning. Dette skyldes, at nyere forskning har vist, at den empatibaserede intervention er virkningsfuld overfor mennesker, der ønsker at tilgive, men som ikke er i stand til det¹⁹.

Hvad er empati? If. ”psykologisk pædagogisk ordbog” er empati ”evnen til at føle og opleve som andre for at kunne leve sig ind i andres roller og opfatte situationer fra andre synspunkter end sit eget.”²⁰. Dette skal ikke forveksles med sympatien, hvor der føles *med* den anden, hvilket ofte vil være en umulig opgave for den forurettede, der står overfor den person, der har påført ham smerte. I empatien føler individet sig derimod *ind i* den anden, for at se situationen fra dennes perspektiv. Denne evne er ikke givet fra fødslen, da empati bl.a. forudsætter, at der kan skelnes mellem egne og den andens følelser²¹. Evnen til empati tilegnes derfor sideløbende med, at det lille barn modnes.

Empati kan virke så naturlig for os, at vi sjældent tænker over vores brug af fænomenet. Ikke desto mindre er det afgørende for vores omgang med hinanden, at vi kan benytte os af empatien. Faktisk er empatien grundlaget for, at vi forstår hinanden, fastslår den tyske filosof Theodor Lipps. Og videre pointerer han, at empatien eller indfølingen er en følelse, og derfor ikke er afhængig af de intellektuelle kapaciteter²². Følelserne er således suveræne, mens fornuft og refleksion er midlertidigt suspenderet. Dette skal dog ikke forstås så bogstaveligt, at vores viden intet betyder understreger psykoanalytikeren Judy Gammelgaard, da viden og erfaring er en forudsætning for, at vi kan forstå det, vi ser i den anden²³. Alligevel er det følelserne, der spiller den afgørende rolle. Jeg kan ikke se eller tænke mig til den andens følelser, men jeg kan fornemme en genklang i mit eget indre. Dette medfører, at jeg kun er i stand til at sætte mig i andres sted, hvis jeg har adgang til mit eget følelsesregister. Jeg må fx vide, hvad dvs. at være ked af det for at kunne fornemme, at den anden er ked af det. Ligeledes er det også en forudsætning for empati, at jeg er i stand til at sætte mig ud over mig

¹⁸ Katzenelson 1995 s. 117-119

¹⁹ Worthington et. al. 2000 s. 3

²⁰ Hansen et. al. 1997 s. 96

²¹ Gammelgaard 2000 s. 15

²² Ibid. s. 22-23

²³ Ibid.

selv og mine egne interesser og behov for at være rettet fuldt ud mod den anden, og at jeg i denne relation kan bruge mit eget følelsesliv som et redskab til at forstå den anden²⁴.

Spørgsmålet er nu: ”Hvorfor evnen til empati kan være en vigtig forudsætning for at tilgive?” Det er den, fordi den indgår i det tilgivelsesarbejde, der kan gøre tærsklen til tilgivelsen mindre. Kun hvis den forurettede ved brug af empati formår at leve sig ind i krænkerens verden og derfra se situationen fra dennes perspektiv -ikke på en kølig og nøgtern måde, men med hele sit følelsesregister involveret, således at han ikke blot kognitivt erkender krænkerens tilstand, men evner at *føle* situationen fra krænkerens perspektiv, først da vil den forurettede i sandhed kunne forstå den anden. Forståelse er som nævnt (s.6) ikke ækvivalent med tilgivelsen, men dette er ikke ensbetydende med at forståelsen er uden betydning. Tværtimod er forståelsen særdeles vigtig, fordi den forurettede derved løftes udover sit eget snævre perspektiv, og får mulighed for at se situationen fra et bredere og mere nuanceret perspektiv. Fra denne position forekommer kränkelsen måske mere overkommelig end først antaget, og det vil derfor være lettere at tilgive.

Ligeledes kan empatien åbne den forurettedes øjne for det, han har tilfælles med krænkeren. I et tilfælde som dette, hvor det handler om at krænkeren har forbrudt sig, kræver det dog, at den forurettede har selvindsigt nok til at se, at han også selv har tendens til at krænke andre, og måske havde gjort det samme, hvis han havde været i samme situation som krænkeren.

Alt er dog ikke enkelt, blot den forurettede har evnen til empati. Det forekommer mig nemlig, at vi ofte netop i kränkelsen støder ind i komplikationer mht. muligheden for empati, da forurettelsen for mig at se i en vis udstrækning blokerer for empatien. For er det ikke ofte sådan, at når vi oplever kränkelse, fravælger vi empatiens mulighed overfor krænkeren og udelukker dermed muligheden for at nå til en større forståelse af krænkerens bevæggrunde? At dette kan lade sig gøre hænger sammen med, at empatien er tosidet, den har med Katz' ord både det ”rå aspekt”, som henviser til det umiddelbare bånd mellem mennesker, og det ”søfistikerede aspekt”, som henviser til det, at mennesket kan vælge empati²⁵, eller som psykologen Jette Fog udtrykker der, må den forurettede *stille sig åben* for den anden for at kunne opnå empatisk forståelse²⁶. Det er altså ikke blot et spørgsmål om, hvorvidt den

²⁴ Ibid. s. 28

²⁵ Katz 1963

²⁶ Fog s. 116

forurettede har *evne* til empati, men også et spørgsmål om, hvorvidt vedkommende har *villighed* til empati, hvis der skal drages nytte af dette aspekt i tilgivelsesarbejdet.

Empatiens betydning i lyset af ”den fundamentale attribueringsfejl”

For at understrege, at det enkelte individs indre må forstås som en kompleks helhed, hvor de forskellige aspekter, som jeg i denne opgave fokuserer på, har betydning for hinanden, vil jeg atter inddrage den fundamentale attribueringsfejl. Derved kastes der også yderligere lys over empatiens betydning. For lægges den viden, om at mennesket har tilbøjelighed til unuanceret at dispositionsforklare andres beklagelige adfærd, ned over hele det forurettede individs situation, vil det betyde, at den forurettede umiddelbart vil tilskrive krænkelens årsag krænkerens dårlige –måske endda onde personlighed, og billedet af krænkeren som en person fuld af onde motiver vil stå krystalklart. Attribueringsfejlen ville da blokere for en mere nuanceret og måske mere sand forståelse af situationen. For selvom krænkeren har forbrudt sig og krænket den forurettede, kunne der objektivt set godt være ydre faktorer, der ansporede krænkerens handling. Den forurettedes mulighed for at bryde attribueringsfejlen og dermed se situationen mere nuanceret er for mig at se forbundet med empatien. Hvis den forurettede er villig til at søge en forståelse for, hvordan situationen har set ud fra krænkerens perspektiv, at lade sig gribe af empatien, kan attribueringsfejlen overvindes, og et mere komplekst og sandt billede vil måske tone frem. Dermed elimineres skylden og krænkerens ansvar ikke -i så fald ville tilgivelsen være overflødig, men tærskelen for tilgivelsen kan synes mindre. Empatien kan altså forstås som en del af et tilgivelsesarbejde -et arbejde som kan motivere til tilgivelse og som måske endda kan medføre sympati for krænkeren.

Jeg vil atter vende tilbage til de to cases, da de hver for sig tydeligt indikerer empatiens betydning for tilgivelsen. Søren ønsker ikke at gå ind i tilgivelsesarbejdet ved at prøve at forstå den tidligere kollegiekammerats perspektiv, han afskærer så at sige sig selv fra empatiens spontanitet. Pga. sin stolthed vælger han i stedet at undgå samtaler om festen, hvorved han afskærer sig selv fra at få en større forståelse for Anders´ bevæggrunde og hele den krænkende situation. Med andre ord fravælger han at forsøge at føle sig ind i Anders´ situation. Krænkelsen og Sørens stolthed kan derved siges at blokere for hans villighed til empati. Derved låses situationen fast, og muligheden for tilgivelse synes nærmest umulig.

Tilsvarende har Lomax heller ikke i lang tid været i stand til at tilgive, men der sker en ændring den dag, han ser fangevogterens dybe anger skildret i avisen. Fra den dag begynder empatien at vokse i ham, og tilgivelsesprocessen er i gang. Det tager tid, men en dag er han klar til at frafalde alle krav og løse vogteren.

Udfra min undersøgelse af empatiens betydning kan jeg slutte, at den har en meget afgørende rolle. Jeg kan på baggrund af empatiens betydning fastslå, at når mennesker ikke er i stand til at tilgive selv de mindste ting, kan det skyldes, at de ikke via empatien går ind i ”tilgivelsesarbejdet”. Dette kan enten bero på manglende empatisk færdighed eller på manglende villighed til at lade empatien gribe én. Men selvom empatien således er et yderst vigtigt element i tilgivelsesprocessen, kan heller ikke dette aspekt fyldestgørende begrunde hele tilgivelsens gåde. For når det kommer til spørgsmålet om, hvorfor andre er i stand til at tilgive endda store forurettelser, synes empatiens betydning ikke at række langt nok. For vel er empatien nødvendig, men den er dog ikke tilstrækkelig. Der er et spring fra det at have fået indsigt i krænkerens bevæggrunde, til det at kunne eller ville eftergive vedkommende sin gæld. Dette spring kræver et offer -et offer i form af afkald. Det kræver, at den forurettede giver afkald på sin ret til at straffe, kræve erstatning eller bære nag. Hvad, der gør mennesker i stand til eller villige til at give dette offer, står således stadig tilbage som et spørgsmål.

2.3 Splitting

Gennem empatiafsnittet forholdt jeg mig primært til empatien som en evne, man kan vælge eller vælge fra i forholdet til den forurettede. Men for nogen er et sådan valg ikke let. Nogle mennesker har et indre landskab, der komplicerer muligheden for empati; her tænker jeg specielt på mennesker der benytter forsvarsreaktionen ”splitting”. Splitting er en måde at løse ambivalens på, hvor forbindelsen mellem to modsætningsfyldte poler benægtes, og uoverskuelige følelser derved lettere forvaltes. Det kan enten komme til udtryk ved, at man skifter mellem at opleve én og samme person som fantastisk god og gennemsyret ond, eller det kan manifestere sig ved en gruppering af mennesker, sådan at nogle fremstår som unuanceret gode og andre som unuanceret onde. Under alle omstændigheder er der tale om en unuanceret ”sort-hvid-tænkning” a. la. den, vi møder i eventyrenes sort-hvide typefremstillinger. Reaktionen er derfor også tæt forbundet med andre forsvarsreaktioner som

fx tendensen til idealisering og devaluering²⁷. En sådan unuanceret adskillelse mellem det gode og onde må nødvendigvis spille ind på tilgivelsesarbejdet og dermed få betydning for, hvorvidt tilgivelsen er en reel mulighed eller ej. Jeg vil derfor følge sporet lidt endnu ved at undersøge, hvad det er der gør, at nogle mennesker benytter sig af denne forsvarsmekanisme. Til dette formål vil jeg benytte mig af psykoanalytikerens Melanie Kleins refleksioner.

Et grundlæggende træk i Kleins teori er, at hun opererer med begrebet ”positioner” for at komme ud over fasetænkningen. Positionerne skal forstås som den måde, hvorpå det enkelte individ forholder sig til sig selv og sin omverden, og er derfor afgørende -ikke blot i en kort periode, men igennem hele livet²⁸. Baggrunden for de to positioner, hhv. ”Den skizo-paranoide position” og ”Den depressive position” som Klein opererer med, skal forstås ved at se på opbygningen af spædbarnets indre verden. Inden jeg kort redegør for de to positioner, er det vigtigt at nævne, at spædbarnet if. Klein allerede fra fødslen har et ego, der kan opleve angst og benytte forsvarsmekanismer og som i primitiv form kan danne objektrelationer både i fantasien og i virkeligheden²⁹.

Den skizo-paranoide position

Fra livets start oplever barnet angst forårsaget af både indre og ydre kilder -indefra truer dødsangsten, og udefra er barnet mærket af fødselsangsten eller angsten for tilintetgørelse. Det lille barn magter ikke at rumme denne angst, og beskytter sig derfor ved at placere følelserne uden for sig selv ved at projicere dem ud i moderen, som er det primære ydre objekt for barnet. Igennem den projektive identifikation opnår barnet en befrielse fra den indre spænding, men omkostningen er, at det nu føler sig forfulgt af den onde mor. For i og med at barnet i fantasien har fraspaltet de dele af selvet, som det ikke magtede at rumme, og lagt dem over i primærobjektet, forstærkes også spaltningen i det ydre objekt. Der eksisterer således to mødre for barnet, dels er der den gode mor, som imødekommer barnets behov og giver det alt, hvad dets lille hjerte kan begære, og dels er der den onde mor, som ikke altid er på pletten og som tilbageholder alle de goder, hun er i besiddelse af, og som i barnets fantasi nu også indeholder barnets projicerede følelser. For at imødegå truslen fra den onde mor iværksættes en anden og modsatrettet forsvarsmekanisme, idet barnet nu introjicerer det

²⁷ Hemmingsen et. al. 1999 s. 336 + 346

²⁸ Igra 1990 s. 14

farlige objekt og derved opnår en følelse af omnipotent kontrol over situationen. Men også dette har sin pris, nemlig at faren nu også truer barnet indefra. Barnet er således i denne position både præget af en objektpaltning og en spaltning af følelser. Ind imellem kan der dog momentvis opstå situationer med integrationstilstande. Dette kan finde sted, hvis kærligheden dominerer over de destruktive impulser på det rette øjeblik. Dette vil resultere i en svagere forfølgelsesangst, hvilket medfører at spaltningen bliver mindre vidtrækkende, og at jeget derfor i en vis grad bliver i stand til at integrere sig selv og syntetisere følelserne for objektet³⁰. Ydre faktorer spiller altså en afgørende rolle, idet trygheden og kærligheden omkring og til barnet vil medføre en tillid til det gode, ligesom enhver stimulering af forfølgelsesangsten vil forstærke de skizoide mekanismer.

Den depressive position

Hvis der har været tilstrækkelig støtte fra omgivelserne, og hvis relationen til primærobjektet har været så tryk, at kærligheden generelt dominerer over de destruktive impulser, vil barnet, når det er omkring 4 mdr. gammel, være i stand til at opretholde en mere vedvarende integration. Barnet vil se den ydre verden mere differentieret, ”og de forskellige aspekter ved objekterne –kærlighed, had, godt, ondt –nærmer sig hinanden, og disse objekter fremtræder nu som hele personer”³¹. Disse synteseprocesser finder sted både på det indre plan og i forholdet til de ydre objektrelationer, med andre ord ser barnet nu, at den gode og den onde mor er én og samme person. Ligeledes finder barnet, at det også selv er en hel person, der indeholder og har ansvar for både kærlige og fjendske følelser. Angsten ændres derved til at ligge i ambivalensen –i sammenføjningen af hadet og kærligheden, frem for at være knyttet til forfølgelsen³². Selvom de aggressive impulser er aftaget i den depressive position, udgør de stadig en voldsom trussel, idet barnet forestiller sig, at det er i stand til at ødelægge og destruere det elskede objekt. Barnet rammes derfor af en overvældende skyldfølelse og en gennemgribende trang til at udbedre skaderne ved at pleje og genoplive den elskede mor. Det er således i denne position, at kvaliteter som omsorg, kreativitet og trangten til at reparere udvikles i barnet.

²⁹ Igra 1990 s. 16

³⁰ Klein 1990 s. 32

³¹ Ibid. s. 39

³² Armitage 1998 s. 46

Misundelse og taknemmelighed

Overordnet er barnet præget af to vidt forskellige følelser i de to positioner. I den skizo-paranoide position er det misundelsen der dominerer, mens det i den depressive position er taknemmeligheden, der er toneangivende. Misundelsen i den skizo-paranoide position skyldes, at barnets omnipotens på et tidspunkt trues, idet det ser, at alt det som er attråværdigt ikke står til dets frie disposition, men er under moderens kontrol. Barnet bliver derfor i sin misundelse grebet af en grådighed, der dels vil besidde men også ødelægge det begærede bryst.

Taknemmeligheden i den depressive position er derimod et udtryk for at barnet har fået større realitetssans. I og med at barnets omnipotens reduceres, erfarer det sin egen hjælpeløshed og afhængighed af andre. Det gribes derfor af taknemmelighed mod moderen, som er villig til at give det alt, hvad det trænger til. Denne taknemmelighed medfører generøsitet, da der i barnet opstår et ønske om og en trang til at give den glæde igen, som det selv har erfaret gennem moderens omsorg og kærlighed. Taknemmeligheden er altså grundlaget for barnets ønske om at drage omsorg for andre, reparere brudte forhold og give af sin overflod³³.

Selvom Klein tager udgangspunkt i det spæde barn, drejer hendes refleksioner sig om mennesket generelt. Et individ vil altid bære de to positioner i sig, hvoraf den ene vil dominere over den anden³⁴. Selvom et individ generelt er domineret af den depressive position, er det derfor ikke ensbetydende med, at tendenserne fra den skizo-paranoide position aldrig gør sig gældende og omvendt. Hvordan det enkelte individs indre landskab former sig vil være afhængigt af, hvordan udviklingen i barnets første måneder er forløbet, hvilket igen er afhængigt af relationen til primærobjektet. Hvis der er blevet knyttet en god og tryk objektrelation, og den depressive position derved er blevet den dominerende, vil individet også kunne drage gavn af den splitting som den skizo-paranoide position er præget af, idet individet vil kunne identificere sig med det idealiserede objekt og dermed styrke evnen til at drage omsorg, være gavmild og føle kærlighed. Har relationen til primærobjektet derimod været dårlig, vil det skade den indre sikkerhed og fred, individet vil da være præget af en høj grad af forfølgelsesangst og splitting³⁵.

³³ Klein 1990 s. 82

³⁴ Igra 1990 s. 17

Tilgivelsens mulighed set i lyset af Kleins refleksioner

Trods det, at Kleins teori primært har været brugt i forståelsen og behandlingen af svære psykiske forstyrrelser, har den også vist sig anvendelig til at forstå det normale barns udvikling. Jeg finder det derfor forsvarligt at anvende den i min søgen efter svaret på min problemstilling.

Jeg har her valgt at dele min undren op i to, og vil først koncentrere mig om den sidste delspørgsmål: Hvorfor kan nogle mennesker ikke tilgive det mindste set udfra Kleins teori? Sagt med få ord: fordi den skizo-paranoide position er den dominerende for dem. Kendetegnende for mennesker i denne position var det, at angsten for dødsdriften blev forvandlet til angsten for forfølgelse. Dette indebærer, at "livet igennem kan en unævnelig indre trussel forvrænges: den kan opleves som et forsætligt angreb udefra"³⁶. Hvis kränkelsen, der fremstår som en ydre trussel, henter kraft fra den indre angst, som individet ikke magter at konfrontere, vil selv den mindste forseelse kunne opleves som et forsætligt og alvorligt angreb mod individet. Endvidere vil sådanne mennesker som nævnt være præget af en udbredt grad af splitting, krænkeren vil således fremstå som en gennemsyret ond person, der kun ønsker at gøre fortræd. Kravet om at tilgive en sådan person vil derfor forekomme uhyggeligt stort uafhængigt af kränkelsens reelle omfang. Splittingen indebærer ligeledes, at den forurettede ikke vil kunne "stille sig ved siden af krænkeren" i overført forstand, da vedkommende vil se sig selv som udelukkende god og dermed diametralt forskellig fra krænkeren. Mulighed for empati vil dermed være udelukket, og den forurettede vil således ikke være i stand til at gennemføre "tilgivelsesarbejdet".

Det tilgivende menneske vil derimod være et individ, der primært er præget af den depressive position. Individet vil være i stand til at forstå situationer og mennesker nuanceret, hvorfor krænkeren opleves som et menneske, der indeholder modsatrettede følelser og motiver, og som derfor trods den kränkende handling også kan indeholde positive kvaliteter. Individet vil i denne position ligeledes have en realistisk selvforståelse, der bl.a. siger, at han også selv rummer ambivalente følelser og motiver. Personen vil derfor være i stand til at have empati med krænkeren og derved have mulighed for at kunne gøre tærsklen til tilgivelsen mindre.

³⁵ Klein 1990 s. 136

³⁶ Armitage 1998 s. 45

Det er derfor afgørende at opnå denne position, da det med Armitages ord er ”at vågne til den andens eksistens og smerte.”³⁷. En anden afgørende kvalitet, som personen i den depressive position har erhvervet, er evnen til at drage omsorg og trangen til at reparere det, der er gået i stykker. Han ønsker ikke blot at overleve, men også at skabe, genskabe og at ofre sig generøst, som en reaktion på den glæde og taknemmelighed han selv har oplevet. Han vil kunne give -i større grad end hvad der er ”rimeligt”, da han kan identificere sig med det idealiserede gode.

Udfra Kleins teori vil evnen til at kunne tilgive altså være afhængig af, hvordan individet har arbejdet sig igennem de to positioner i barndommen, da det dels er afgørende for, hvordan man oplever kränkelsens trussel, og dels hvordan man forholder sig til sig selv og andre. Da dette arbejde er stærkt påvirket af barnets relationer og dets tilknytning til primærobjektet, må årsagen til, hvorfor nogle kan tilgive meget mere end andre, if. Klein, langt på vej hænge sammen med, hvordan de ydre forhold har været for barnet.

Forstås de indledende cases i lyset af min anvendelse af Kleins teori, er det tydeligt, at Søren i den specifikke situationen er domineret af den skizo-paranoide position, hvorfor Anders udelukkende ses som en ond person, der ønsker at gøre ham fortræd og som derfor udgør en voldsom trussel. Søren fremstår derimod i egne øjne som den uskyldige stakkel, der modsat Anders aldrig ville kunne finde på at favorisere nogen til fordel for andre. Jeg vil dog ikke herfra slutte, at Søren ikke er nået videre end til den skizo-paranoide position i sin udvikling, da jeg ikke ved, om den splitting, han udviser i denne situation, er udtryk for et generelt og gentagende mønster i hans forhold til andre.

Casen med Lomax beskriver derimod en mand, for hvem den depressive position får lov at sejre, idet han ser fangevogteren i avisen. Fra da af begynder Lomax at vågne til dennes eksistens og smerte. Han ser, at vogteren ikke kun er en ond fangevogter, men at han er en mand ligesom Lomax selv, der indeholder gode såvel som onde følelser og motiver. Til forskel fra den kognitive og den empatiske tilgangsvinkel kan denne betragtningsmåde forklare, hvorfor Lomax magter at tage opofrelsens skridt og lade alle krav falde. Dette må if. Klein være tæt forbundet med den generelle taknemmelighed, ønsket om at reparere, trangen til at glæde, drage omsorg og give, der kendetegner den depressive situation og som

³⁷ Ibid. s. 50

forstærkes af muligheden for at identificere sig med det ideelle objekt, der altid ønsker det bedste for andre.

Gennem min anvendelse af Kleins teori har jeg igen fået åbnet for en større indsigt i tilgivelsens forudsætning. Jeg har fundet, at barnets tilknytning til primærpersonen, de ydre forhold og den generelle tryghed har en stor og afgørende betydning for, hvordan det enkelte individ udvikler sig, og dermed hvilke muligheder det har for at gå ind i tilgivelsesprocessen og derved tilgive. Et individs baggrund har således en enorm betydning. På mange måder kan svaret på min undren faktisk siges at være fundet med Kleins teori, da den kan give et bud på, hvorfor nogle kan tilgive omfattende krænkelser, mens andre ikke kan tilgive det mindste. Når jeg alligevel ikke finder svaret helt acceptabelt, skyldes det min skepsis overfor, at tilgivelsens mulighed skulle være determineret af individets første leveår. Jeg mener ikke, at alt kan stå og falde med, hvordan relationen til primærobjektet har udviklet sig. Dermed anfægter jeg ikke barndommens og objektrelationens betydning, men blot det deterministiske aspekt i det. For findes der ikke forhold, hvor individer, der er blevet svigtet som små, alligevel er i stand til at tilgive endda store krænkelser? Kan det ikke tænkes, at tilgivelsen kan gives ud fra andre forudsætninger end barndommens ve og vel? Handler tilgivelsen ikke i en vis udstrækning også om et valg – et valg om at være villig til at gå ind i tilgivelsesarbejdet og forsøge at løse de bånd, der binder?

Da min skepsis trækker i retning af en eksistentiaalistisk tænkning, finder jeg det på sin plads at undersøge tilgivelsens forudsætning ud fra det eksistentiaalistiske grundsyn. Inden jeg går videre, vil jeg dog samle de tråde, jeg har fundet, så overblikket bevares.

2.4 Sammenfatning af den personlighedspsykologiske tilgangsvinkel

Jeg har ud fra tre delaspekter henholdsvis det kognitive, det empatiske og Kleins forståelse af menneskets indre verden søgt at finde tilgivelsens forudsætning. Ud fra analysen af det kognitive aspekt fandt jeg for det første, at det kræver et højere kognitivt refleksionsniveau at tage et større perspektiv end sit eget på en given situation, hvilket har vist sig at være en vigtig kompetence for at kunne begynde tilgivelsesarbejdet. Desuden fandt jeg, at kærligheden var den afgørende forudsætning for at kunne give ægte tilgivelse, men at kærligheden ikke kan forklares rent kognitivt. Det kognitive aspekt var således vigtigt, men

ikke fyldestgørende. Endvidere viste det sig, at menneskers tilbøjelighed til at dispositionsforklare andres beklagelige adfærd kunne komplicere tilgivelsens mulighed.

Derefter undersøgte jeg det empatiske aspekt, som jeg fandt var vigtigt for menneskers forståelse for hinanden. I dette tilfælde, hvor der er tale om at forstå en person, der har krænket én, vil empatien og villigheden til empati dog sættes på en særlig prøve, idet den forurettede ofte ikke ønsker at se situationen fra krænkerens perspektiv. Ved at inddrage den fundamentale attribueringsfejl tydeliggjorde jeg empatiens betydning, da denne muliggjorde et brud med attribueringsfejlen, hvorved tærsklen til tilgivelsen kunne blive mindre. Jeg fandt således, at evnen og villigheden til empati er afgørende for tilgivelsesarbejdet, men at heller ikke dette aspekt alene kan forklare, hvorfor nogle mennesker kan tilgive store krænkelser.

Endelig så jeg på Kleins refleksioner over menneskets indre landskab, og fandt at denne teori kunne give svar på min undren. Udfra Kleins teori kunne jeg begrunde, at når nogle mennesker har vanskelighed med at tilgive selv små forseelser, kan det være en funktion af, at deres indre liv er domineret af den skizo-paranoide position, hvorfor de er præget af en høj grad af forfølgelsesangst og splitting. Endvidere kunne jeg udfra teorien give grunde for, hvorfor andre mennesker kan tilgive store krænkelser. Dette hænger sammen med, at de primært er domineret af den depressive position, hvorfor de har en mere reel og nuanceret forståelse både af egen og andres situation. Dette medfører bl.a. et ønske om at ofre og reparere ødelagte forhold. Trods de dækkende forklaringer var jeg dog skeptisk, da det enkelte individs mulighed for at tilgive langt på vej ville være determineret af barndommen if. denne forståelse.

3. Den eksistentielle tilgangsvinkel

Jeg vil nu foretage et spring fra at have fokuseret på det enkelte individs indre kapaciteter og forudsætninger for at kunne tilgive, til at betragte mit fænomen udfra en mere eksistentiel tilgangsvinkel. Mit udgangspunkt vil jeg tage i den eksistentiale psykologi, som den er repræsenteret af psykoanalytikeren og eksistentialisten Rollo May. Derudover vil jeg inddrage psykologen Bøje Katzenelsons beskrivelser af ”moralens inderside”, samt teologen og filosofen Knud Ejler Løgstrups begreb: ”de suveræne livsytringer”. Det er dog vigtigt at pointere, at hverken Katzenelson eller Løgstrup er eksistentialister, men da de har beskæftiget

sig meget med menneskets grundvilkår og for en stor del bygger deres teorier på de samme grundantagelser som May, vil jeg alligevel tillade mig at bruge dem i denne sammenhæng. Endelig vil jeg som nævnt ekspandere min forståelseshorisont til også at inddrage den transcendent dimension som kristendommen opererer med.

3.1 Eksistentialpsykologien

Indledningsvis finder jeg det gavnligt kort at redegøre for de essentielle træk ved eksistentialpsykologien, hvorefter jeg vil selekttere de aspekter, der er særligt relevante for min problemstilling og koncentrere mig om dem.

Grundtrækkene i den eksistentielle psykologi

Den eksistentielle psykologi er et bredt begreb, der dækker over mange divergerende opfattelser. Alligevel er der nogle helt grundlæggende måder at tænke på der går igen. Indenfor eksistentialismen søger man at analysere den menneskelige eksistens struktur, og man bestræber sig på ”at forstå mennesket ved at operere på et plan, der ligger dybere end den kløft mellem subjekt og objekt”³⁸. Man interesserer sig for ontologi, dvs. videnskaben om væren og for det konkrete væsens eksistens³⁹. Eksistensen -det at mennesket *er*, er således primær i forhold til essensen -*hvad* mennesket er, og det er derfor vigtigt at se den enkelte som et *eksisterende* individ, der både skal forstås udfra sin unikke situation og i lyset af de eksistentialer⁴⁰, som gælder for ethvert menneske. Endvidere er det en afgørende antagelse, at mennesket altid er i gang med at blive til. Vigtigheden af denne antagelse fremgår af, at det er denne tanke, der har lagt navn til retningen, idet ordet eksistens kommer af latin og betyder: *at træde frem, at stå ud*. I forlængelse af dette fremhæves menneskets frie valg og dermed også menneskets ansvar. Et sidste karakteristikon, jeg vil fremhæve her, er eksistentialisternes fokusering på menneskets grundlæggende problem, nemlig dets fremmedhed både overfor sig selv, medmennesket og den verden, det er sat i⁴¹.

³⁸ May 1966 s. 28

³⁹ Ibid. s. 61

⁴⁰ Faktorer der altid må gøre sig gældende i ethvert menneskes liv som fx forholdet til døden, medmennesker, ting, skyld, tid og rum.

⁴¹ May 1966 s. 91

Valgets betydning

At mennesket indenfor den eksistentiale retning ses som et altid vælgende subjekt, som følgelig er evigt ansvarligt for sine handlinger, indebærer for mig at se en vigtig dimension i forholdet til tilgivelsen. For kun den, der har valgets mulighed –den, der har ansvar, kan være skyldig. I og med at tilgivelsen forudsætter skyld, fremstår den som noget specifikt menneskeligt. Dyret drives af sine instinkter, det er i instinkternes vold, det kan således ikke have skyld, fordi det ikke har ansvar. Anderledes er det med mennesket. Mennesket har ansvar, fordi det har valgets mulighed. Derfor bærer mennesket også muligheden for at være skyldig. Ved at erkende skyldens virkelighed, erkender man således også menneskets værd. Set i dette lys bliver tilgivelsen til et ”adelsmærke”.

Føres denne tanke om menneskets ansvarlighed ud i sin yderste konsekvens, indebærer den, at krænkeren –hvad enten han har krænket den forurettede med en tankeløs bagatel, eller han med omfattende ødelæggelser har pint og plaget sit offer, altid vil være skyldig i sin handling. Dette, at krænkeren *har* skyld, sætter den forurettede i en særlig position, han vil nemlig aldrig overfor krænkeren have pligt til at tilgive. Den krænkede har ikke krav på tilgivelsen, den vil kun kunne gives af nåde. Det er alene op til den forurettede om tilgivelsen gives eller ej. Dermed står også den forurettede eksistentielt set i et valg. I første omgang er det et valg, hvorvidt han vil gå ind i tilgivelsesarbejdet ved at tage den andens perspektiv og lade empatiens mulighed komme frem eller ej. Siden er det et valg, om han vil eftergive krænkeren eller ej. At der er tale om et reelt valg for den forurettede har sin grund i, at også han står med en mulighed, fordi også han altid vil være i gang med at blive til. Selvom han vil være påvirket af sin fortid og sin konkrete situation, er han ikke determineret af dette.

Jeg vil nu se nærmere på nogle af de momenter, der if. eksistentielpsykologien har betydning for, hvorvidt det enkelte individ vælger at tilgive eller ej. Overordnet vil der for mig at se være to forhold, der gør sig gældende: Den enkeltes unikke situation og forholdet til eksistentialerne, da det er udfra disse to forhold, at det enkelte individ skal forstås. Det førstnævnte forhold indebærer, at den enkeltes forudsætning for at vælge og dermed for at tilgive er tæt forbundet med dets baggrund, indre kapaciteter og specifikke kontekst. Den eksistentiale tankegang anfægter således ikke, at de aspekter, jeg har trukket frem i de foregående afsnit, er af stor betydningen for tilgivelsens mulighed. Men dette er kun den ene

side af sagen, for sideløbende hermed må individet også forstås i forhold til eksistentialerne. Denne del vil jeg nu koncentrere mig om dog med særskilt fokus på et af eksistentialerne – forholdet til medmennesket, da jeg finder dette forhold særligt relevant for min problemstilling.

Forholdet til medmennesket

Det er et grundvilkår, at vi som mennesker ikke blot er sat blandt andre mennesker, men at vi også er afhængige af og gensidigt forbundet med hinanden. Katzenelson begrundet udfra skabelsesberetningen i ”Det Gamle Testamente”, at menneskehedens eksistens er opstået i og ved samfundsmæssigheden -dvs. ved arbejdet og arbejdsdelingen⁴². I dette ligger, at menneskeheden er afhængig af en systematisk og fælles virksomhed rettet mod det mål at frembringe de materielle og kulturelle goder, som udgør fællesskabets livsgrundlag⁴³. Ethvert individ udgør således en væsentlig del af helheden ved at udføre sin del af den samlede virksomhed samtidigt med, at han kun kan overleve i kraft af det fællesskab, som består af de mange enkeltindivider. Afhængigheden gives altså ved, at menneskene bliver hinandens midler mod målet⁴⁴. Som en følge af samfundsmæssigheden kom også socialiteten, som dækker over den gensidige *anerkendelse* af, at alles eksistens afhænger af hinanden⁴⁵. Menneskene er udleveret til hinanden, da de kun ved at forholde sig til hinanden kan forholde sig til livsgrundlaget og derved til sig selv. Forholdet til den anden er derfor dybest set eksistensgrundlaget for den enkelte.

Når jeg finder disse forhold nævneværdige, skyldes det, at samfundsmæssigheden og socialiteten if. Katzenelson er grundlaget for, at egenskaber som kærlighed, tillid, barmhjertighed ol. findes som en grundlæggende tone dybt i hvert eneste menneske. If. Katzenelson rummer ethvert menneske en tosidet moral. Moralens inderside, som jeg her vil koncentrere mig om, svarer til det, som Løgstrup kalder for ”De suveræne livsytringer”, dvs. følelser som fx kærlighed, tillid og barmhjertighed⁴⁶. De suveræne livsytringer er kendetegnet ved, at de ikke kan begrundes, da de allerede er nedlagt som ”grunden” i hvert

⁴² Katzenelson 1985 s.355

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid. s. 354

eneste individ⁴⁷. Ligeledes kan de ikke graderes, da de vil slå over i deres modsætning så snart der tages lidt fra⁴⁸. Dette bundet i, at de suveræne livsytringers forståelsesform er empati eller identifikation⁴⁹. De suveræne livsytringer griber således spontant den enkelte i *mødet* med den anden på en betingelsesløs måde, hvor det uforbeholdende aspekt udspringer af anerkendelse af, at den enkelte og den anden i princippet er et. Mennesket er således ikke et egoistisk men derimod et altruistisk væsen i grunden if. denne opfattelse. Dette begrundes med, at moralens inderside er en forudsætning for den menneskelige Kooperation, som er fællesskabets og dermed den enkeltes livsgrundlag.

Denne forståelse har betydning for menneskers mulighed for at kunne tilgive. For selvom jeg ikke anser tilgivelsen som værende en suveræn livsytring, må moralens inderside og tilgivelsen alligevel være meget nært beslægtet. Kort sagt kan moralens inderside siges at være tilgivelsens forudsætning. Allerede i afsnittet om kognitionens betydning, fandt jeg, at den eneste form for tilgivelse, der levede op til min forståelse af, hvad tilgivelse er, var ”Kærlighedens tilgivelse”, som gives betingelsesløst (s.10). Problemet var på daværende tidspunkt, at jeg anfægtede, at kærligheden kunne begrundes kognitivt, hvorfor jeg ikke via kognitionen kunne begrunde tilgivelsens gåde fuldstændigt. Men udfra teorien om moralens inderside er det naturgivent, at mennesket betingelsesløs viser den anden kærlighed. Når mennesket alligevel ikke altid er i stand til at vise betingelsesløs kærlighed, og derved tilgive hvem som helst, hænger det sammen med, at moralens inderside netop er følelsesbaseret og derfor fortrinsvis rettet mod de nære relationer i indgruppen. Dette indebærer, at den indadrettede kærlighed til indgruppen ofte vil blive beskyttet med udadrettet fjendskab eller had til udgruppen⁵⁰. Overfor udgruppen vil moralens inderside slå over i sin modsætning, og blive til det Løgstrup kalder tvungne livsytringer, hvilket dækker over følelser som had, hævngherrighed og fornærmelse.

⁴⁶ Moralens yderside er modsat karakteriseret af retfærdighed, lighed og pligt, den er begrundet og refleksiv og kan variere fra kultur til kultur. Ydersiden er afgørende, da moralen let ville kunne smuldre, hvis den udelukkende var baseret på følelser og spontanitet.

⁴⁷ Løgstrup 1994 s. 112

⁴⁸ Løgstrup 1997 s. 25 tanken er at, hvis der eksempelvis tages lidt fra tilliden, er der ikke længere tale om tillid, men netop om tillidens modsætning: mistillid eller tvivl.

⁴⁹ Katzenelson 1985 s. 359

⁵⁰ Ibid. s. 374 ff.

Moralens inderside kan altså være en stor motivationsfaktor til tilgivelse, hvis den forurettede ser krænkeren i eksistentiel forstand, som et eksisterende menneske, der er i samme gruppe som den forurettede selv. Da vil den forurettede blive grebet af en kærlighed til krænkeren, der gør ham i stand til at bringe tilgivelsens offer. Men den forurettede kan også vælge at lukke øjnene for medmennesket og dermed lade hadet og hævn-gerrigheden råde.

Sidstnævnte synes der at være god grund til, hvis krænkelsen har været stor som i Lomax' tilfælde, men det kan også ske selvom krænkelsen har været ubetydelig. Det er det, vi ser, når vi møder et fornærmet menneske. Fornærmelsen er et eksempel på en tvungen livsytring, som i modsætning til de suveræne livsytringer binder personen og låser situationen fast. I fornærmelsen puster den forurettede den lille krænkelser op til noget stort ved at opfatte alt i dårligste mening, hvorved han selv kommer til at fremstå som et stakkels offer, der er blevet forurettet på det groveste. Årsagen er if. Løgstrup ofte den, at den forurettede derved undgår at erkende egne forseelser, og kan derfor opretholde et mere idealiseret billede af sig selv⁵¹. En person, der således vælger at lukke øjnene for den andens eksistens, lukker samtidig øjnene for den reelle virkelighed han står i, og blokerer dermed for de suveræne livsytringers frigørende kræfter.

De suveræne livsytringer er altså forudsætningen for at tilgivelsen kan finde sted, men da de til stadighed kan slå over i deres modsætning, er de ingen garant for at tilgivelsen gives. Spørgsmålet er derfor, hvad der er udslagsgivende for, om den forurettede vælger at lukke øjnene for krænkeren eller ej. Til belysning af dette vil jeg nu inddrage et andet af de eksistentiale momenter, som jeg mener har betydning for, hvorvidt den forurettede vælger at se den anden eller ej, og som derfor har betydning for tilgivelsesprocessen.

Forholdets betydning

Som nævnt bestræber man sig inden for den eksistentielle psykologi på at operere på et plan, der ligger dybere end kløften mellem subjekt og objekt. Her har især Kierkegaard kommet med betydelige bidrag, idet han pegede på forholdets betydning. For i sandhed at forstå en given situation må man se på det forhold, som den enkelte har til situationen, fastslår han⁵². Tanken er ikke, at den objektive virkelighed er irrelevant – langt fra, men den objektive

⁵¹ Løgstrup 1994 s. 92 ff.

⁵² May 1966 s. 46

realitets betydning for den enkelte er afhængig af, hvordan han forholder sig til den. ”Ingen eksistentiel sandhed kan fattes uden hensyn til forholdet”⁵³ fastslår eksistentialisterne. Set i forhold til denne opgavens problemstilling, er det altså ikke krænkelsen som en objektive realitet, der primært skal fokuseres på, men på den forurettedes forhold til krænkelsen. Hvorvidt krænkelsen har været stor eller lille er derfor underordnet i forhold til, hvordan den forurettede forholder sig til den. Når nogle kan have svært ved at tilgive objektivt set små krænkelser, kan det altså hænge sammen med, at krænkelsen i den subjektive verden er stor. Dette kaster lys over antagelsen fra det personlighedspsykologiske afsnit, hvor jeg hævdede, at det netop er det *indre billede* af krænkelsen, der skal ændres i tilgivelsen (s. 7).

Ligeledes er det af stor betydning, hvordan forurettede forholder sig til krænkeren. Eksistentialismen skelner her mellem det at *vide besked om* og *kende* en person. For i sandhed at *se* eller *kende* det andet menneske, er det væsentligt, at den viden, vi har *om* den anden, underordnes den vigtigere kendsgerning, som hans faktiske eksistens er⁵⁴. Dette kan dog blive vanskeligt for den forurettede, fordi man ved at være fjendtligt indstillet overfor en person vil komme til sætte denne udenfor det ægte ”subjekt-subjekt-forhold”. Derved udelukkes muligheden for at kunne fornemme personens eksistens, og tilbage står kun den forurettedes *viden om* krænkeren⁵⁵. Krænkeren er derved gjort til et objekt i den forurettedes øjne, og da vil de suveræne livsytringer ikke kunne gribe den forurettede og gøre ham i stand til at bringe tilgivelsens offer.

Tilgivelsens mulighed kompliceres yderligere af, at det også er afgørende, at den enkelte har ”håb eller vilje til at arbejde sig hen imod en forandring i fremtiden”⁵⁶. Motivationen til dette kan nok være stor så længe der er tale om angst eller andre smertelige forhold, men når det drejer sig om, at den forurettede skal kunne overvinde hadet og derved kunne tilgive, kan motivationen være svær at fremskaffe. Tilgivelsen kommer derved i høj grad til at bero på den forurettedes indre kræfter og resurser, og spørgsmålet er, om den forurettede kan og vil finde disse styrker i sit sårede selv?

⁵³ Ibid. s. 48

⁵⁴ May s. 62

⁵⁵ Dette minder i høj grad om den tanke, at den forurettedes bitterhed vanskeliggør muligheden for empati, som jeg var inde på i empatiafsnittet.

⁵⁶ May 1966 s. 105

Det er altså ikke så ligetil at se krænkeren i eksistentiel forstand og dermed blive i stand til at tilgive, som det umiddelbart kunne synes. Dette er som nævnt et af menneskets grundproblemer if. denne retning. Mennesket er fremmedgjort både i forholdet til sig selv og til den anden. Hvordan denne fremmedgjorthed og distancering overvindes er der divergerende opfattelser af. May mener at finde løsningen i myten⁵⁷, Katzenelson peger på det samfundsmæssige⁵⁸ og Kierkegaard mener, at det er forholdet til Gud, som er afgørende⁵⁹. Fælles for alle opfattelserne er det dog, at mennesket må se sig selv i en større sammenhæng for i sandhed at kunne forholde sig til sig selv og til den anden.

Tilgivelsen set i lyset af eksistentielpsykologien

Ved at anlægge den eksistentielpsykologiske vinkel på problemstillingen har jeg fundet, at den forurettede altid står i et valg –også mht. tilgivelsens mulighed. Jeg har endvidere fundet, at den forurettede og dermed også dennes valg, dels må forstås ud fra hans unikke situation og dels ud fra eksistentialerne. Bl.a. må han forstås ud fra det grundvilkår, at medmennesket dybest set er eksistensgrundlaget for ethvert menneske, hvilket begrundes nødvendigheden og eksistensen af moralens inderside. Den forurettede bærer således moralens inderside i sig, hvilket for mig at se udgør tilgivelsens forudsætning, da kærligheden og barmhjertigheden formår at gribe den enkelte på en betingelsesløs måde i mødet med den anden. Det kunne ud fra denne tankegang derfor se ud som om, at det at tilgive var en almen menneskelig evne, som kom spontant og ikke voldte komplikationer. Jeg fandt, at når det ikke hænger sådan sammen, skyldes det, at moralens inderside udelukkende retter sig mod indgruppen og i forsvar retter sig med fjendtlighed mod udgruppen. Hvis krænkeren derfor i den forurettedes øjne bliver en del af udgruppen, vil han lukke sig i forholdet til krænkeren, og da vil det være fjendtligheden frem for kærligheden, der styrer hans tanker og adfærd, hvorved muligheden for tilgivelse udelukkes. Eller sagt på en anden måde vil den forurettede, i det omfang han er fjendtligt stemt imod krænkeren, blive forhindret i at møde denne som et *eksisterende* subjekt, krænkeren vil da blive reduceret til et objekt, som de suveræne livsytringer ikke sættes i spil overfor. Tilgivelsen kompliceres yderligere af, at den forurettede skal finde viljen til at overvinde hadet i sit eget sårede indre.

⁵⁷ May 1992

⁵⁸ Katzenelson 1995

⁵⁹ Kierkegaard 1962

Slutteligt fandt jeg, at den forurettedes vanskelighed med i sandhed at *se* krænkeren som et eksisterende subjekt, hænger sammen med menneskets fremmedgjorthed, som kun kan brydes ved, at den enkelte ser sig selv i en større sammenhæng.

Bruges den eksistentiale observans på de indledende cases kan Søren's fornærmelse forklares som et udtryk for hans lukkethed. At han vælger at lukke øjnene for Anders' eksistens, kan skyldes at krænkelsen i Søren's subjektive verden er umådelig stor. Lukketheden kan ligeledes være et udtryk for, at han ønsker at lukke øjnene for den sandhed, at han også selv fejler. Under alle omstændigheder ser han ikke situationen i lyset af en større sammenhæng, der sætter ham i stand til virkeligt at *møde* Anders, og dermed udelukker han de suveræne livsytringers frigørende mulighed. Søren kommer således til at gå de tvungne livsytringers vej, som binder og låser situationen fast.

Lomax derimod *ser* sin fangevogter –ikke blot som det ødelæggende objekt, men som et eksisterende menneske. I *mødet* med vogteren bliver hans viden og erfaring om manden underordnet den vigtigere realitet som vogterens faktiske eksistens er. Lomax ser pludselig manden bag vogteren. I lyset af en større sammenhæng ser han, at vogteren i dybeste forstand er som ham selv, at de er et. Derfor kan de suveræne livsytringer gribe ham, og han vælger at gå ind i det frigørende tilgivelsesarbejde.

Jeg er med eksistentielpsykologien kommet endnu et stykke tættere på en forståelse af den dybde som tilgivelsen rummer, og dog er det som om tilgivelsen ikke fuldt ud lader sig begribe af logikken. Det er som et af livets mysterier, i lighed med fænomener som kærlighed og forelskelse, der ikke rationelt kan forklares fuldt ud, uden at man derved gør vold på fænomenet og udvander det til en funktionel mekanisme. Jeg vil derfor afslutningsvis inddrage dimensioner, der rækker udover det menneskelige og ind i en transcendent guddommelig sfære, og dermed sprænge psykologiens rammer ved at møde tilgivelsesbegrebet på sine oprindelige betingelser, nemlig ud fra den teologiske forståelseshorisont.

3.2 Den eksistentielteologisk synsvinkel

Den afgørende forskel på den psykologiske og den teologiske tilgang til emnet er, at mens psykologien tager udgangspunkt i det intra- og interpersonelle og dermed udelukkende

bevæger sig på det horisontale plan, inddrager teologien den transcendent dimension, idet forholdet til Gud bliver den altafgørende faktor. Jeg har valgt at lade mig inspirere af Kierkegaard, da han både er teolog og en af eksistentialismens grundlæggere.

Tilgivelsens sfære

Den måde, jeg har valgt at gribe problematikken om tilgivelsens forudsætning an på her, er at se på tilgivelsen som en position frem for udelukkende at se den som en handling. Jeg er her blevet inspireret af Kierkegaards måde at angribe begrebet synd på. I "Begrebet angst" taler han nemlig om synden som en handling, mens han i "Sygdommen til døden" redegør for, at synden er en tilstand⁶⁰. Denne tanke, at noget både kan være en konkret handling og samtidig i grunden være udtryk for en tilstand, mener jeg også kan gøre sig gældende i forholdet til tilgivelsen udfra et teologisk synspunkt. Tilgivelsen vil da både komme til udtryk i en konkret handling, men samtidig være udtryk for en position. Mennesket kan så at sige befinde sig i tilgivelsens sfære eller i gengældelsens sfære. For at anskueliggøre denne tankegang vil jeg bruge lignelsen om den gældbunde tjener fra Mattæus-evangeliet. En lignelse der netop omhandler det at tilgive.

En tjener står i stor gæld til sin konge, og må betale med sin og sin families frihed. Tjeneren ser sin ulykkelige situation og finder, at der kun er én udvej, nemlig at bede om at få eftergivet sin gæld. Kongen viser sig barmhjertig og opfylder tjenerens bøn ved at eftergive ham gælden til sidste øre.

På vej hjem fra kongen møder tjeneren en medtjener, som skylder ham en mindre sum penge. Tjeneren forlanger, at medtjeneren straks betaler ham alt, hvad han skylder, men denne kan ikke betale på stedet og beder tjeneren om at have tålmodighed, så skal han nok betale. Dette vil den første tjener imidlertid ikke høre tale om og kaster derfor sin medtjener i gælds fængsel. Det kommer kongen for øre, og han lader den første tjener kalde. Kongen spørger da tjeneren om, hvorfor han har handlet, som han har, hvorefter han trækker hele eftergivelsen tilbage. Derefter advarer Jesus: "Sådan vil min himmelske fader gøre med hver eneste af jer, der ikke af hjertet tilgiver sin broder."⁶¹

⁶⁰ Nordentoft 1972 s. 229

⁶¹ Mattæus-evangeliet kap. 18, 21-35

Længe har det undret mig, hvordan det kan være, at Gud, der er repræsenteret som kongen, kan tilbagekalde den benådning –den tilgivelse, han en gang har givet. Løsningen på denne gåde hænger for mig at se sammen med, om tilgivelsen opfattes som en gave man overrækkes, eller som en position man står i. Er førstnævnte tilfældet, kommer Gud til at fremstå som lunefuld, som én der ikke står ved sine handlinger. Tilgivelsen bliver da heller ikke betingelsesløs og gratis, men snarere en betinget ret. Er sidstnævnte derimod tilfældet, at tilgivelsen er en position, man står i, da ser situationen anderledes ud. Da er tjeneren, der oprindeligt stod i gengældelsens sfære, af kongens nåde blevet budt ind i tilgivelsens sfære, hvor det ikke er gengældelsens, men tilgivelsens love der gælder, hvorfor han kan få eftergivet al sin gæld. Men idet tjeneren ser sin medtjener, vælger han igen at gå over i gengældelsens sfære og følge denne sfæres love. Han kræver at få sine penge, hvilket er hans ret så længe han befinder sig i gengældelsens sfære. Men idet han vælger at lade gengældelsens lov gælde, stiller han sig samtidig uden for den sfære, hvor han selv kan blive tilgivet.

Det er et gennemgående tema hos Kierkegaard, at mennesket altid vil være bundet af noget, det vil så at sige altid være underlagt en sfæres love⁶². Det enkelte menneskets valg består da i, hvilken sfære det vil befinde sig i. Dog forekommer det mig, at der kun delvist er tale om et valg. Kun i det øjeblik tjeneren bliver budt ind i tilgivelsens sfære har han muligheden for at vælge. Overfor kongen ville han ikke selv kunne vælge at placere sig i tilgivelsens sfære. Gud bliver med andre ord den mellemmenneskelige tilgivelses forudsætning. Denne tanke ligger tæt op af apostlen Johannes' ord: "Vi elsker, fordi han elskede os først"⁶³, og jeg fristes derfor til at fortsætte: Vi tilgiver, fordi han tilgav os først.

Antagelsen om tilgivelsens sfære kan dog hurtigt lede ind i de problemer, som jeg diskuterede i forbindelse med "Den lovmæssige forventnings tilgivelse" (s.8), hvor tilgivelsen gives som følge af moralsk eller religiøst pres. Faren for, at der bliver tale om fortrængning frem for tilgivelse, synes stor. Når jeg alligevel har valgt at inddrage denne tilgangsvinkel, skyldes det, at der er mere i denne antagelse end blot et nøgternt bud: Du skal tilgive. Hele grundlaget i tankegangen er, at den, der selv var den skyldige, modtager en frigørende altomfattende tilgivelse, og pga. denne tilgivelse bliver sat fri til selv at kunne tilgive andre. Sådan forstået,

⁶² Nordentoft 1972 s. 135

at den forurettede i det øjeblik han ser sig selv som en del af en større tilgivelsens sammenhæng, af taknemmelighed bliver i stand til at række tilgivelsen videre. Han får med andre ord mulighed for at blive et ekko af den tilgivelsens stemme han selv har hørt. Denne tankegang kommer fint til udtryk i musicalen: "Les Miserable", hvor hovedpersonen Valaljean bliver taget til fange og på det groveste tortureret af en politimand. En dag slipper han fri og må strejfe omkring, indtil han møder en præst, som tager sig godt af ham. Præsten er en god mand, der har givet alt, hvad han ejede til de fattige bortset fra lidt sølvtøj. En nat flygter Valaljean og tager præstens fine sølvtøj med sig. Men den forhadte politimand fanger ham og fører ham til præsten som mistænkt tyv. Mod forventning tilgiver præsten Valaljean ved ikke at bekræfte tyveriet, men derimod forklare politimanden, at Valaljean havde fået sølvtøjet, og at han i øvrigt glemte lystemagerne. Til Valaljean siger præsten, at han gennem sølvtøjet ønsker at pege på Guds tilgivelse, og han håber, at sølvtøjet kan hjælpe ham til at blive en ærlig mand. Senere i stykket møder Valaljean politimanden, som nu er overbevist om, at Valaljean vil tage hans liv, hvilket han har ret til. Men Valaljean vælger at løse politimanden, og derved reflektere den store tilgivelse han fik hos præsten.

Den afgørende forskel på den teologiske forståelse af tilgivelsens forudsætning i forhold til de øvrige angrebsvinkler, jeg har haft fremme, er, at tilgivelsen efter denne forståelse ikke længere alene beror på den forurettedes egne kompetencer, men derimod på en større tilgivelse, som han får lov at blive et ekko af.

På mange måder trækker dette i samme retning som Kleins antagelser, ang. barnets taknemmelighed. Ligesom barnet hos Klein må indse, at det selv indeholder ambivalente følelser og motiver, før det kan nå til en følelse af taknemmelighed over moderens velvilje, må den forurettede også først se sig selv som skyldig for at kunne modtage tilgivelse og selv blive et ekko af denne tilgivelse. Forskellen ligger dog i, at mens taknemmeligheden hos Klein grunder på en god objektrelation, bunder taknemmeligheden hos den benådede skyldner i den store tilgivelse, han har modtaget. Endvidere er der også den forskel, at mens barnet if. Klein får en trang, der driver det til at vise godhed mod næsten, er det et frit valg for den eftergivne, om han vil tilgive krænkeren eller ej.

⁶³ Johannes-evangeliet kapitel 4 vers 19

Tilgivelsen ser i lyset af den eksistentielteologiske tilgangsvinkel

Ud fra denne forståelsesramme bliver tilgivelsens forudsætning radikalt anderledes end det, jeg har skildret i de foregående afsnit. Her kommer det vertikale forhold ind i billedet og giver mulighed for at se de horisontale forhold i et nyt lys. Guds tilgivelse bliver den mellem menneskelige tilgivelses forudsætning. Dette må give en frihed og en mulighed til den forurettede, da han derved kan hente styrken – ikke fra sit eget sårede indre og sine gode intentioner, men fra den tilgivelse han selv har fået. Ved at vælge at rette blikket mod den, kan han blive et ekko af ”den store tilgivelse”. Dette må kunne give den forurettede kraft til i kærlighed at kunne se krænkeren, som et skyldigt og værdifuldt menneske, der kan tilgives.

Den teologiske dimension fremmer således tilgivelsens mulighed, fordi den giver den forurettede mulighed for at vende blikket mod en større virkelighed end sin egen og derved blive løftet op af småligheden og det egocentriske⁶⁴. Vigtigt er det dog at bemærke, at der også er et andet aspekt, der gør sig gældende. Nemlig at der ikke er tale om en hvilken som helst større sammenhæng – men en *tilgivelsens sammenhæng*. Ved at stå i lyset fra tilgivelsens sfære, kan den forurettede så at sige reflektere kærlighedens tilgivelse.

Den teologiske angrebsvinkel udvider altså tilgivelsens mulighed betydeligt, og er på mange måder nødvendig for at få den dybere forståelse for tilgivelsens forudsætning⁶⁵

Jeg vil en sidste gang inddrage mine cases for også at anskueliggøre den eksistentielteologiske tankegang i praksis. At Søren ikke formår at tilgive, kan ud fra denne tankegang, skyldes, at han enten ikke har set sig selv som skyldig og følgelig ikke har modtaget nogen tilgivelse, eller at han ganske vist ser sig skyldig, men ikke har erfaret tilgivelsens frigørende magt. Begge eventualiteter medfører, at han ikke kan reflektere kærlighedens tilgivelse, da han ikke selv står i lyset af den. Endelig kan det skyldes, at han som tjeneren i lignelsen, har valgt at træde ud af tilgivelsens sfære og ind i gengældelsens sfære, hvorved han bindes med hævnens bånd, men til gengæld med fuld ret kan kræve erstatning for kränkelsen.

Lomax´ opofrende tilgivelse kan derimod forstås som et udtryk for, at han har valgt at blive i tilgivelsens sfære og derfra kan afspejle ”den store tilgivelse” til den vogter, som i dybeste

⁶⁴ Dette svarer meget til Mays tanker om mytens funktion. Se May 1992

⁶⁵ Teologiens nødvendighed til at forklare nogle af menneskets dybere eksistensgrundlag ses ligeledes i det, at Katzenelsons for at forklare det samfundsmæssige og socialiteten må tage udgangspunkt i den gammeltestamentlige skabelsesberetning.

forstand er hans bror. Lomax må altså se sig selv som en tilgivet skyldner, da han kun derved kan blive et ekko af kærlighedens tilgivelse.

4. Konklusion

Gennem opgaven har jeg gradvist udvidet mit perspektiv, og derved nået ind i en dybere forståelse af tilgivelsens forudsætning⁶⁶. Ved at fokusere på tilgivelsens forudsætning -set udfra en personlighedspsykologisk og en eksistentielistisk betragtningsmåde, har jeg undersøgt, hvorfor nogle mennesker kan tilgive store og omfangsrige krænkelser, mens andre ikke kan tilgive det mindste.

Overordnet har jeg måtte sande, at en udtømmende rationel forklaring på tilgivelsens forudsætning ikke vil kunne gives uden at gøre vold på fænomenet og udvande det til en funktionel mekanisme, og derved miste essensen og ”livet” i tilgivelsen. Men når det er sagt, har jeg dog fundet, at forskellige faktorer og forhold enten kan styrke eller komplicere tilgivelsens mulighed. Jeg har fundet, at både det kognitive og det empatiske aspekt er vigtige forudsætninger for tilgivelsesprocessen, og at tilgivelsen mulighed således er tæt forbundet med den forurettedes indre kapaciteter. Ligeledes fandt jeg, at den enkeltes baggrund og specifikke kontekst også er af stor betydning, hvilket kom tydeligt frem i anvendelsen af Kleins teori. Ved at udvide perspektivet kunne jeg dog fastslå, at der altid vil være et element af valg i spørgsmålet om, hvorvidt den forurettede tilgiver krænkeren eller ej. Den forurettedes mulighed for at tilgive er derfor ikke determineret af baggrund og specifikke forhold. Ved yderligere at udvide perspektivet gjorde jeg det klart, at det at kunne se sig selv i en større sammenhæng, samt det selv at være genstand for en frigørende tilgivelse ligeledes er af stor betydning, og for mig at se uundværlig, hvis store og skæbnesvangre krænkelser skal kunne tilgives.

Det har således vist sig, at tilgivelsesprocessen er en mosaik, hvor mange faktorer er på spil. Derfor gives der ikke et entydigt svar på, hvorfor nogle mennesker kan tilgive store og omfattende krænkelser, mens andre ikke kan tilgive den mindste forseelse. Dette kaster for mig at se nyt lys over tilgivelsens mulighed, fordi den derved ikke er knyttet til bestemte

⁶⁶ På mange måder kan den trinvis udvidelse af mit perspektiv sammenlignes med Kierkegaards tre stadier: Det æstetiske, det etiske og det religiøse stadie (Kierkegaard 1988), uden at der dog kan drages en fuldstændig parallel.

individer, men kan opnås af enhver på tværs af baggrund, kompetencer og ydre forhold. Ganske vist vil tilgivelsesarbejdet være vanskeligere for nogle end for andre, både fordi mennesker har forskellige indre landskaber og fordi nogle krænkelser er sværere at tilgive end andre. Men der er dog håb, fordi der kan arbejdes med det utilgivende sind. Dette giver både håb til den forurettede, idet han ikke behøver at blive i nagets tærende greb, og det giver håb til, at mellemmenneskelige relationer kan bevares på trods af, at krænkelser til stadighed vil præge dem og føre ud i situationer, hvor tilgivelsen er den eneste vej, der fører frem –også der er der håb, fordi tilgivelsens dør *kan* åbnes.

Litteraturliste

- Armitage, R. (1998): *"Tilgivelse –begrebet tilgivelse i skæringspunktet mellem etik, eksistens og psykologi"*, speciale fra Københavns Universitet.
- *"Bibelen"*, (1992), Det Danske Bibelselskab.
- Brüel, S. (1974): *"Gyldendals fremmedordbog"*, Gyldendals forlag.
- Dahlerup, V. (1946): *"Ordbog over det danske sprog – bind 23"*, Det danske sprog- og litteratur selskab, København.
- Engler, B. (1995): *"Personality Theories –an introduction"*, Houghton Mifflin Company.
- Fog, J. (1994): "empatisk formåen og sans for moral" I Neumann, A.: *"Det særligt menneskelige"*, Hans Reitzels forlag.
- Gammelgaard, J. (2000): *"Mellem mennesker –træk af indfølelsens psykologi"*, Gads forlag.
- Hansen, M. et. al. (1997): *"Psykologisk-Pædagogisk Ordbog"*, Gyldendals forlag.
- Hemmingsen, R. et. al. (1999): *"Klinisk Psykiatri"*, Munksgaard forlag.
- Hewstone, M. et. al. (1996): *"Introduction to Social Psychology"*, Blackwell Publishers.
- Holmgaard J.B. (1993): *"Den store citatordbog"*, Hans Reitzels forlag.
- Hugo, V. (1989): *"De elendige"* efter musicalen "Les miserable", Gyldendals forlag.
- Igra, L. (1990): "Melanie Klein – en introduktion" i Klein, M. (1990): *"Misundelse og taknemmelighed"* Hans Reitzels forlag.
- Katz, R. L. (1963): *„Empathy. Its Nature and Uses“*, The Free Press of Glencoe, London.
- Katzenelson, B. (1995) *"Homo Socius – grundlaget for menneskeligt samkvem"*, Gyldendals forlag.
- Katzenelson, B. (1985): *"Moralens inderside"*, Psyke & Logos 6 s.354-377.
- Kierkegaard, S. (1961): *"Begrebet Angst"*, Gyldendals forlag.
- Kierkegaard, S. (1988): "Enten – Eller" bind 1+2, Gyldendals forlag.
- Kierkegaard, S. (1962): *"Kjerlighedens Gjerninger"*, Gyldendals forlag.
- Kierkegaard, S. (1964): *"Sygdommen til Døden"*, Gyldendals forlag.
- Klein, M. (1990): *"Misundelse og taknemmelighed"*, Hans Reitzels forlag.

- Kohlberg, L. (1981): *"The philosophy of moral development"*, Harper & Row, Publishers, San Francisco
- Løgstrup, K.E. (1956): *"Den etiske fordring"*, Gyldendals forlag.
- Løgstrup, K.E. (1997): *"Etiske begreber og problemer"*, Gyldendals forlag.
- Løgstrup, K.E. (1993): *"Norm og Spontanitet"*, Gyldendals forlag
- Løgstrup, K.E. (1994): *"Opgør med Kierkegaard"*, Gyldendals forlag.
- May, R. (1966): *"Eksistentiel Psykologi"*, Gyldendals forlag.
- May, R. (1992): *"Myte og eksistens"*, Gyldendals forlag.
- McCullough, M.E. et. al. (1997): *"To forgive is human –How to put your past in the past"*, InterVarsity Press.
- Nordentoft, K. (1972): *"Kierkegaards psykologi"*, Gads forlag.
- Pingleton, J.P. (1997): *"Why we don't forgive: A biblical and object relations theoretical model for understanding failure in the forgiveness process"*, Journal of Psychology & Theology, vol. 25, nr. 4, Rosemead School of psychology, Biola University.
- Wiesenthal, S. (1969): *"Solsikken –et samvittighedsspørgsmål"*, Branner & Korch, København.
- Worthington, E.W. et.al. (2000): *"Forgiving usually takes time: a lesson learned by studying interventions to promote forgiveness"*, Journal of Psychology & Theology, vol. 28, nr. 1, Rosemead School of psychology, Biola University.